

MOKSLAS, KULTŪRA, VISUOMENĖ

Adomas Matuliaskas. Šilkografijos darbų ciklas „Vilniaus kalnų ir piliakalnių sakmės“
„Altanos kalno sakmė“, šilkografija, (S/1), 2017, formatas 17 × 27 cm

Mokslo komunikacijos patirtys Lietuvos visuomenėje tarpukariu: istorinio ugdymo tendencijos

ROMUALDAS JUZEFOVIČIUS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
romju@inbox.lt

Straipsnyje akademinė-socialinių ryšių kontekste nagrinėjama Pirmosios Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų mokslininkų istorinė šviečiamoji raiška visuomenėje nuo universiteto įsteigimo Kaune 1922 m. iki sovietinimo ir aukštojo mokslo pertvarkymų pradžios 1940 metais. Atliekant tyrimą, panaudoti skelbti ir archyviniai šaltiniai, publikuoti biografiniai darbai, kurie padėjo atskleisti mokslininkų šviečiamosios veiklos ypatumus, istorinio tarpukario visuomenės švietimo funkcijas ir formas.

Esminiai žodžiai: mokslininkai, kultūrinė raiška, švietimas, Pirmoji Lietuvos Respublika.

Įvadas

Mokslo komunikacijos samprata šiame straipsnyje yra siejama su mokslininkų dalyvavimu Lietuvos socialinių ryšių sistemoje, t. y. mokslo žinių ir vertybių viešojoje sklaidoje, plačiosios visuomenės švietimo procese bei formuojamoje mokslo, kultūros ir visuomenės sąveikų aplinkoje.

Jau tarpukariu Vakarų šalių mokslinėje literatūroje pradėta vis daugiau akcentuoti mokslo ir visuomenės sąveikos problemas. Pavyzdžiui, anglų biochemikas Džonas Bernalas rašė apie mokslo įtakos didėjimą modernizuojamos visuomenės raidai, pabrėžė svarbias gamtos ir humanitarinių mokslų sąsajas, kurios leidžia geriau suvokti mokslo paskirtį ir atsakomybę visuomenėje. Akademinėje Europos aplin-

koje vis plačiau buvo samprotaujama apie istorijos bei gamtos pažinimo sąsajas, kurios paremtos moksliniu patyrimu, taip pat apie galimas skirtingas šių mokslų įtakas žmogaus pasaulėžiūrai.

Mūsų šalyje mokslininkų ir visuomenės sąveikos patirtis formavosi per Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpį, svarbia jos grandimi tapo aukštųjų mokyklų, ypač Kaune 1922 m. įsteigto universiteto dėstytojų kultūrinė ir šviečiamoji veikla. Ji buvo svarbi valstybės gyventojų kultūriniam tapatumui ugdyti, kuris buvo grindžiamas lietuvių kalbos, etninių tradicijų, istorinės atminties, istorinio paveldo ir kitų vertybių puoselėjimu. Istorinio visuomenės švietimo siekiai skatino telktis ne tik profesionalius istorikus, bet ir kitų sričių mokslininkus, formuoti visuomenės švietimo principus ir kurti jų realizavimo būdus.

Šio straipsnio tikslas – naudojant archyvinių ir skelbtų šaltinių, mokslo darbuose viešintų duomenų analizės metodą ištirti ir nustatyti esminius tarpukario akademinės inteligentijos istorinės šviečiamosios raiškos visuomenėje ypatumus to meto socialinių ryšių aplinkoje.

Šiam tikslui pasiekti darbe numatyti šie uždaviniai: išanalizuoti tarpukario Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslininkų visuomenės švietimo nuostatas ir viešosios šviečiamosios raiškos siekius, išnagrinėti istorinio visuomenės švietimo formas ir įvertinti jų taikymo patirtis. Šiame straipsnyje yra išskirta ir daugiau akcentuota tų mokslo asmenybių veikla, kuri siejama ne tik su publicistine kūryba ir mokslo žinių sklaida, bet ir su švietimo organizavimu, tiesioginiu dalyvavimu steigiant visuomenines mokslo ar kultūros organizacijas, paramos fondus. Taip siekiama atskleisti mokslo komunikacijos subjektų indėlį į istorinio visuomenės švietimo organizavimo procesą.

Chronologinės ribos apima nagrinėjamos temos laikotarpį nuo pirmosios nepriklausomos Lietuvos aukštosios mokyklos, – universiteto įsteigimo Kaune 1922 m., iki sovietinimo ir aukštojo mokslo pertvarkymų pradžios 1940 metais.

Pirmosios Lietuvos Respublikos mokslininkų istorinė šviečiamoji veikla visuomenėje specialiai istoriografijoje nenagrinėta. Trumpai ši informacija pateikiama biografinio pobūdžio Lietuvos universitetų ir kitų autorių leidiniuose, kuriuose iš dalies rašoma apie akademinio elito publicistinę kūrybą, dalyvavimą mokslo organizacijose ir kitoje visuomeninėje veikloje¹.

1 Žukas, V. *Gyvenimas knygai*. Vilnius: VUL, 2012; Leonavičius, J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: Technologija, 2002; Baltrušis, R. *Profesorius Antanas Purėnas*. Kaunas: Technologija, 2008 ir kt.

Pažymėtina Onos Voverienės apžvalginė informacinė knyga „Žymieji XX amžiaus Lietuvos mokslininkai“, kurioje pristatomos tarptautinio ir savo šalies mokslinio pripažinimo susilaukusios, aktyviai dalyvavusių mokslo organizavimo ir savo pasekėjų ugdymo procese mokslininkų biografijos. Mokslo ir nacionalinio kultūrinio tapatumo ugdymo tiesiogines sąsajas liudija pristatomos žinios apie Zenono Ivinskio, Juozo Jakšto, Adolfo Šapokos, Prano Dovydaičio ir kitų mokslininkų kultūrinę veiklą visuomenėje².

Profesionaliųjų istorikų raiškai visuomenėje analizuoti yra išskirtinos Valdo Selenio, Povilo Lasinsko monografijos, jose pateikti istorikų bendruomenės raidos, profesinės veiklos duomenys, aptartas mokslinis palikimas, jo svarba³. Teoriškai tarpukario istorikų metodologinėms pozicijoms apibrėžti yra naudingas Aivo Ragauskio darbas⁴.

Visuomenės ugdymo siekiai ir kultūrinė akademinio elito raiška

Svarbių duomenų apie akademinės inteligentijos profesinę ir visuomeninę veiklą yra profesorių Petro Avižonio, Stasio Šalkauskio, Vinco Čepinskio, Augustino Janulaičio, Stepono Kolupailos, Eduardo Volterio ir kitų mokslininkų archyvuose asmens dokumentų bylose ar rankraščių

2 Voverienė, O. *Žymieji XX amžiaus Lietuvos mokslininkai*. Vilnius: Mokslo aidai, 2009.

3 Selenis, V. *Lietuvos istorikų bendrija*. Vilnius: VPU, 2007; Lasinskas, P. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 m.* Vilnius: Vaga, 2004.

4 Ragauskas, A. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 19. 2001, p. 64.

fonduose⁵, taip pat „Spaudos fondo“, periodinių leidinių redakcijų, visuomeninių organizacijų ir valstybinių institucijų, su kuriomis tiesiogiai bendradarbiavo mokslininkai, dokumentų fonduose. Šaltiniai, taip pat spaudoje skelbta istorinė informacija byloja, kad žymūs nepriklausomos Lietuvos mokslininkai po universiteto įsteigimo Kaune 1922 m. dalyvavo ne tik organizuojant jo struktūrą ir studijų procesą, bet rūpinosi ir visuomenės švietimu, mokslo žinių sklaida, siekė plėtoti gyventojų kultūrinį ugdymą. Šio proceso svarbą suvokė ir jame dalyvavo ne tik universiteto humanitarinių ar socialinių sričių, bet ir gamtos bei kitų disciplinų specialistai.

Besiformuojančio nepriklausomos valstybės akademinio elito aplinkoje pažymėtinas profesorius Antanas Purėnas, kuris mokslo istoriografijoje, kolegų atsiminimuose pirmiausia apibūdinamas kaip vienas iš chemijos studijų organizatorių Lietuvos universitete, organinės chemijos terminijos kūrėjų, akademinės ir populiariosios leidybos iniciatorių⁶. Šalia to profesorius tapo vienu iš aktyviausių visuomenės švietimo organizatorių.

1925 m. birželio 28 d. Kaune įvykusiame pirmame Lietuvos kultūros kongrese A. Purėnas skaitė pranešimą apie kultūros ir švie-

timo padėtį, akcentavo suaugusiųjų švietimo svarbą. Remiantis jo pranešimu, buvo priimta rezoliucija, pagal kurią išrinktai Kultūros tarybai buvo pavesta parengti programą suaugusiųjų kursams organizuoti ir sudaryti lektorių grupes, kurios skaitytų paskaitas visuomenei. Į šią tarybą buvo išrinktas Antanas Purėnas, taip pat vienas iš medicinos studijų universitete organizatorių, profesorius Vladas Lašas ir kai kurie kiti mokslininkai⁷.

Visuomenės švietimo organizavimo klausimai išsamiau buvo svarstomi antrame Lietuvos kultūros kongrese, kuris įvyko Kaune 1926 m. rugpjūčio 22–24 d. Valsstybinio teatro rūmuose. Renginyje buvo pristatytas Liaudies universiteto steigimo statutai, taip pat aptartos muziejų, knygynų ir kitų kultūros objektų panaudojimo švietimo veiklai galimybės, Kultūros fondo formavimo ir valstybės paramos liaudies švietimui klausimai. Kongrese dalyvavęs Lietuvos Respublikos švietimo ministras Vincas Čepinskis akcentavo bendrojo lavinimo mokyklų ir kitų švietimo sistemos įstaigų paskirties plėtojimo svarbą visuomenei ugdyti, kultūriniam gyvenimui provincijoje organizuoti. Kultūros fondo formavimo pagrindai, institucijų kultūros ir švietimo institucijų sąveikos siekiai buvo užfiksuoti renginio rezoliucijoje⁸.

Lietuvos inteligentijai buvo patraukli Latvijoje ir Estijoje jau veikiančių kultūros fondų patirtis. Kultūros fondo įsteigimo projektas buvo diskutuojamas visuomenėje, susilaukė ir kritinių atsiliepimų. Daugiau

5 V. Čepinskio asmens byla. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 631, ap. 3, b. 737; P. Avižonio asmens byla. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 30 ir jo rankraščių fondas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVBRS), f-206; S. Šalkauskio asmens byla. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 708; A. Janulaičio rankraščių fondas. LMAVBRS, f-267, S. Kolupailos rankraštiniai šaltiniai, E. Volterio rankraščių fondas LMAVBRS, f-255 ir kt.

6 Baltrušis, R. *Profesorius Antanas Purėnas*. Kaunas: Technologija, 2008.

7 Pirmo Lietuvos kultūros kongreso protokolas. *Lietuvos kultūros kongresai*. Šiauliai: Titnagas, 1926, p. 5–6.

8 Antrojo Lietuvos kultūros kongreso rezoliucijos. *Lietuvos kultūros kongresai*. Šiauliai: Titnagas, 1926, p. 61–73.

buvo remtasi latvių pavyzdžiu, Lietuvoje Kultūros fondas, kaip pagrįstai nurodo istorikas Dangiras Mačiulis, buvo kuriamas daugiau galvojant apie platesnį ir įvairiapusiškesnį plačiausių visuomenės sluoksnių kultūrinimą, nei apie paramą profesionaliai meninei kūrybai⁹.

A. Purėnas, V. Lašas dalyvavo rengiant suaugusiųjų švietimo kursų programas, kartu su kai kuriais kitais mokslininkais skaitė paskaitas liaudies švietimo renginiuose. Tado Ivanausko, Jono Dagio atsiminimuose buvo nurodoma, kad A. Purėnas laikėsi tolerantiškų pozicijų skirtingų pažiūrų aplinkoje, paskaitos visuomenei buvo skaitomos įdomiai, populiariai, suprantama kalba¹⁰.

Šviečiamoji veikla visuomenėje buvo svarstoma vėlesniuose nepriklausomos Lietuvos inteligentijos organizuotuose kultūros kongresuose, juose akcentuota kraštotyros, leidybos svarba visuomenės švietimui. Šioje srityje paminėtina Vaclovo Biržiškos pozicija, jis pabrėžė kultūros, istorinio paveldo viešinimo reikšmę visuomenei ugdyti¹¹. 1929 m. birželio 31 d. Kultūros kongrese Kaune apie istorinės kultūros plėtros svarbą visuomenei taip pat kalbėjo teisininkas ir istorikas Augustinas Janulaitis¹².

Suaugusiųjų švietimą Lietuvos mokslininkai ir pedagogai pradėjo steigdami liaudies universitetus, kurie pagal švietimo įstaigų veiklos kontrolės reglamentaciją buvo pavaldūs Lietuvos Respublikos

Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamentui¹³.

Paminėtina, kad itin aktyviai suaugusiųjų švietimo veiklą organizavo Šiauliuose veikusi kairuoliškų pozicijų besilaikanti Kultūros švietimo draugija, ją rėmė „Kultūros“ bendrovė. Nepavykus po antrojo Kultūros kongreso įkurti Kultūros fondo, kuris dėl masinės viešosios veiklos intencijų buvo neparankus autoritarinio režimo sąlygomis, 1928 m. buvo įsteigtas kuklesnis Suaugusiems šviesti fondas¹⁴.

Viešų švietimo renginių ar sistemingų mokymų organizavimą XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje buvo reikalaujama derinti ne tik su valstybinėmis švietimo, bet ir su vietinėmis vidaus administravimo institucijomis, tai byloja apie kontrolės ir valstybės poveikio stiprinimą. Pavyzdžiui, Šiauliuose Liaudies universitetui organizuoti paskaitas pagal suderintą grafiką leidimą išdavė Šiaulių apskrities komendantūra, o įregistruoti šį leidimą reikėję dar ir šio miesto policijos nuovadoje¹⁵.

Visuomenės švietimo organizavimo apraiškos buvo pastebimos pačių aukštųjų mokyklų akademinėse bendruomenėse, tokį darbą pradėti mėgino studentų kultūrinės organizacijos, tačiau viešoji jų veikla buvo griežtai reglamentuojama. Štai 1928 m. rudenį Žemės ūkio akademijos „Kultūros“ būrelio nariai savo laiške Kauno studentams kvietė jų atstovus dalyvauti jų renginyje ir apgailestavo, kad ribojamos

9 Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 m.* Vilnius: LII, 2005, p. 95.

10 Baltrušis, R. *Profesorius Antanas Purėnas.* Kaunas: Technologija, 2008, p. 161–167.

11 Žukas, V. *Gyvenimas knygai.* Vilnius: VUL, 2012, p. 137.

12 A. Janulaičio paskaita Kultūros kongrese „Kultūros problemos“, 1929 m. birželio 31 d., LMAVBRS, f. 267–1261.

13 LR Švietimo ministerijos įstaigos, LMAVBRS, f. 87–100, l. 3.

14 Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 m.* Vilnius: LII, 2005, p. 96.

15 Leidimas Liaudies universitetui veikti, LMAVBRS, f. 87–100, l. 8.

platesnio pobūdžio bendrų priemonių organizavimo galimybės¹⁶.

Lietuvos istoriografijoje pagrįstai akcentuota, kad nuo 1926 m. stiprinamo autoritarinio valdymo sąlygomis buvo draudžiamas dėstytojų ir jų studentų politinio oponavimo ar valdžios kritikos viešinimas, taikomos bausmės. Pavyzdžiui, ypač daug rūpesčių valdžiai sudarydavo profesorius Pranas Dovydaitis, jis buvo ne kartą tardytas ir administracine tvarka baustas¹⁷.

Nepaisant politinių socialinės komunikacijos ribojimų, aukštųjų mokyklų profesorai ir dėstytojai siekė plėtoti šviečiamąją veiklą ir ugdyti jaunosios inteligentijos visuomeninės atsakomybės nuostatas, skatino jų veiklą. Profesorius Petras Leonas proginiame pranešime Kauno rotušėje Didžiajam Vilniaus Seimui paminėti 1930 gruodžio 5 d. istoriniame kontekste kalbėjo apie inteligentijos indėlį ugdant lietuvių tautos savimone, nurodė sunkumus, kuriuos teko ir tenka įveikti, „išgysime ir eisime pirmyn siekdami šviesos“, – kalbėjo žymus teisininkas ir sociologas¹⁸.

Itin svarbia priemone visuomenės švietimui plėtoti nepriklausomoje Lietuvoje buvo periodinė spauda. Informacija plačiosios visuomenės švietimo klausimais daugiausia buvo viešinama „Kultūros“ žurnale, kuris tapo plačiosios visuomenės švietimo ir kultūrinio ugdymo leidiniu, tuo jis išsiskiria iš kitų kultūros žurnalų, kurie buvo daugiau skirti inteligentijai. Apie tiesioginį mokslininkų bendradarbiavimą su šio leidinio

leidėjais, tematikos derinimą liudija žurnalo redakcijos susirašinėjimo ir kiti šaltiniai¹⁹.

„Kultūros“ žurnale įvairių sričių mokslininkai visuomenės švietimo tikslais pradėjo rašyti straipsnius pasaulio ir Lietuvos kultūros, ūkio, mokslo, teisės istorijos temomis, buvo pristatomi nauji užsienio autorių mokslo populiarinimo leidiniai, siekta skleisti mokslo ir visuomenės raidos, jų sąveikos aktualijas. Pavyzdžiui, Vincas Čepinskis šio žurnalo publikacijose pasaulio mokslo istorijos asmenybes siejo su visuomenės ir civilizacijos evoliucijos kontekstu²⁰.

Minėtame žurnale nemažai skirta dėmesio Lietuvos visuomenės istorinės atminties sklaidai, kuri sietina su kolektyvinės istorinės atminties ugdymo intencijomis to meto Lietuvoje. Pavyzdžiui, Petras Leonas leidinyje rašė apie lietuvių tautinio atgimimo XX a. pradininkų veiklą, šio sąjūdžio reikšmės įprasminimą visuomenėje²¹.

1933–1938 m. P. Leonas buvo „Kultūros“ žurnalo redaktorius, skatino savo publicistine kūryba puoselėti toleranciją, humanizmą ir kitas vertybes, taip pat formuoti istorinę atmintį²². P. Leonas Lietuvos kultūros raidos perspektyvą siejo su švietimo prieinamumu, visų visuomenės narių ugdymo plėtojimo svarba, akcentavo asmeninės atsakomybės, savarankiškumo ugdymo reikšmę visuomenei. Teigiamai vertindamas visuomeninių kultūros ir mokslo organizacijų veiklą, kultūros fondų

16 Ž. Ū. A. organizacijos laiškas, LAMVBRS, f. 87–100, l. 9.

17 Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: VLC, 1996, p. 232.

18 P. Leono pranešimas Kauno rotušėje, 1930 12 05, LAMVBRS, f. 54–95, l. 3–4.

19 „Kultūros“ redakcijos rankraščiai, LAMVBRS, f. 255.

20 Čepinskis, V. Pestalozzi. *Kultūra*, 1927, Nr. 9–10, p. 419–421.

21 Leonas, P. Vilniaus Didžiajam Seimui paminėti. *Kultūra*, 1926, Nr. 1, p. 27–28.

22 Leonavičius, J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: Technologija, 2002, p. 497–498.

steigimą, pabrėžė valstybės paramos svarbą kultūriniam ugdymui plėtoti²³.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje, kaip yra pastebėjusi istorikė Aldona Gaigalaitė, „Kultūros“ žurnalo profilis pradėjo keistis, iš populiaraus mokslinio šviečiamojo leidinys virto literatūriniu žurnalu, vis nuosekliau buvo propaguojamas kairuoliškos idėjos²⁴.

Šviečiamoji Lietuvos mokslininkų raida plėtojosi ir kitoje kultūrinėje bei inteligentijai, jaunimui skirtoje periodikoje.

Verta nurodyti fiziko ir chemiko Vinco Čepinskio bendradarbiavimą ir „Kultūros“, ir „Kosmos“, „Židinio“ žurnaluose. Straipsniuose jis daug dėmesio skyrė mokslo istorijai, mokslinei pasaulėžiūrai skleisti. Gamtos ir visuomenės reiškinius V. Čepinskis aiškino kaip istoriškai besivystančius, laikėsi nuomonės, kad pažanga yra objektyvus tikrovės procesas²⁵. Civilizacijų procesą siejo su materialinių ir dvasinių vertybių įkūnijimo galimybių kaita. Straipsniuose akcentavo laisvos kūrybinės minties plėtojimo visuomenėje svarbą²⁶.

Nepriklausomos Lietuvos periodinėje spaudoje visuomenės švietimo klausimais daug rašė katalikiškų pozicijų besilaikanti, lietuvių kultūrinio tapatumo ugdymą ir kitų vertybių puoselėjimą akcentuojanti profesūra. Išskirtinai pažymėtina filosofų publicistinė kūryba, kuri rodo šios krypties mokslininkų pamatinių nuostatų formavimą.

Mokslininkų publicistikoje buvo itin svarbus profesorius Prano Dovydaičio vaidmuo. „Tarpukario Lietuvoje, pasak jo veiklos ir palikimo tyrėjos Aldonos Vasiliauskienės, profesorius įsteigė daugiau žurnalų, negu visi kiti profesoriai kartu paėmus: jis yra redagavęs apie 40 žurnalų ir laikraščių, daug rašė įvairiais mokslų sklandos, iš dalies švietimo, religijų istorijos klausimais“²⁷. Istorinio švietimo prasme buvo svarbus buvo P. Dovydaičio indėlis redaguojant žurnalą „Lietuvos mokykla“, kuriame buvo viešinama medžiaga istorijos mokymo, žinių sklaidos temomis.

P. Dovydaitis taip pat skaitė paskaitas mokytojų ar viešuose visuomeniniuose renginiuose, siūlė „skleisti kuo daugiau pozityvaus optimizmo“²⁸. Nors ir būdamas katalikiškos pasaulėžiūros, jis akademinėje ir viešojoje aplinkoje artimai bendradarbiavo su pasaulietinių pažiūrų mokslininkais ir kultūrine inteligentija, laikėsi tolerantiškos pozicijos.

Švietimo tobulinimo, visuomenės ugdymo klausimais periodinėje spaudoje daug rašė filosofas, profesorius, visuomenininkas Stasys Šalkauskis, kuris buvo vienu iš Lietuvių katalikų mokslo akademijos steigėjų, kurį laiką redagavo žurnalus „Romuva“ ir „Židiny“²⁹. Paminėtina, kad S. Šalkauskis įvardijamas kaip vienas iš žymiausių XX a. Lietuvos katalikų filosofų ir ideologų. Periodinėje spaudoje jis pedagogams ir visuomenei rašė apie dorinio, patriotinio ugdymo, lietuvių kultūros ir religijos santykio ir kitas problemas.

23 Leonas, P. Kultūriniai Lietuvos uždaviniai. *Kultūra*, 1930, Nr. 5, p. 245–247.

24 Gaigalaitė, A. „Kultūros bendrovės“ veikla Lietuvoje. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1961, T. 3, p. 247.

25 *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*. Vilnius: FSTI, 1991, T. 2, p. 61.

26 Čepinskis, V. Vertybės ir civilizacija. *Židiny*, 1935, Nr. 4, p. 364–375, Čepinskis, V. Autoritetas ir laisvoji mintis. *Kultūra*, 1936, Nr. 4, p. 323–328 ir kt.

27 Vasiliauskienė, A. Prano Dovydaičio nuopelnai Lietuvos pedagogikai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, T. 7, p. 124 (123–196).

28 Vasiliauskienė, A. *Akmenuotas patrioto kelias*. Vilnius, 2001, p. 137.

Lietuvių kultūros ypatumus ir jų svarbą ugdymo koncepcijose jis siejo su Lietuvos istorijos, kultūros paveldo suvokimu bei panaudojimu²⁹.

Aktyviai periodinėje spaudoje bendradarbiavo ir apie visuomenės ugdymą rašė VDU profesorius, filosofas Izidorius Tamošaitis, publikacijas skelbė leidiniuose „Židinys“, „Lietuvos mokykla“, „Švietimo darbas“, „Jaunoji Lietuva“ ir kt. 1929–1938 m. jis redagavo kultūros žurnalą „Vairas“, kuriame ir pats rašė filosofijos, kultūros ir švietimo plėtojimo Lietuvoje klausimais. Taip pat jis siekė visuomenei atskleisti XX a. Europos politinės istorijos ypatumus ir tendencijas, pavyzdžiui, kritikavo marksistinių visuomenės raidos supratimą, analizavo fašizmo ideologijos atsiradimą Europoje ir kai kurias kitas to meto aktualijas³⁰.

Svarbi visuomenės regioninio švietimo požiūriu buvo valstybės ir visuomeninių organizacijų remiamų Klaipėdos aukštųjų mokyklų, t. y. Prekybos ir Pedagoginio institutų dėstytojų šviečiamoji veikla visuomenėje. Pažymėtinas Ernesto Galvanausko ir jo brolio Gedimino Galvanausko bendradarbiavimas regiono lietuviškoje

spaudoje, parama jaunimo organizacijų veiklai. Aukštosios mokyklos Klaipėdoje buvo įsteigtos vėlai, tik ketvirtą dešimtmečio viduryje, tad jau pavėluotai ir sudėtingoje aplinkoje siekė stiprinti regiono inteligentijos ir visuomenės lituanistinį ugdymą. Kita vertus, akademinės studijos ir akademinės bendruomenės veikla tuo metu buvo siejama su regiono etninės aplinkos ypatumų, praeities tradicijų pažinimu ir sklaida ir, kaip byloja šaltiniai, siekta ilgalaikio kultūrinio lietuviybės bei sąveikos su vietos aplinka stiprinimo³¹.

Tarpukario metais nepriklausomoje Lietuvoje buvo aktualus ne tik mokslininkų dalyvavimas periodikoje, bet ir šviečiamosios informacinės literatūros leidyba. Visuomenėje buvo pastebimas universiteto darbuotojų bendradarbiavimas kooperacinės bendrovės „Spaudos fondas“ veikloje, kuri buvo tiesiogiai siejama su mokslo žinių populiarinimui skirtos literatūros spausdinimu. Šalia kitų sričių ši literatūra skatino istorinį švietimą.

Dalis Lietuvos istorijai skirtų „Spaudos fondo“ leidinių buvo proginiai, pavyzdžiui, pašvęsti spaudos lietuviškais rašmenimis atgavimo, žymių istorinių asmenybių atminimui skleisti ir kt. Platesnio pobūdžio apžvalginis leidinys, kuriame dalyvavo universiteto mokslininkai, buvo išleistas Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmečio minėjimo proga³². Jame aptarta politinė, ūkio, kultūros švietimo raida per dvidešimtmetį, nurodomi svarbiausi valstybės pasiekimai.

Nemažai dėmesio buvo skirta Lietuvos regionų ir miestų istorijai viešinti, taip pat

29 Šalkauskis, S. Dorinimo reikalas mokykloje. *Lietuvos mokykla*, 1925, Nr. 9, p. 321–345; Šalkauskis, S. Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas. *Židinys*, 1928, Nr. 5, p. 359–383; Šalkauskis, S. Kultūrinio Lietuvos apginklavimo problema ir katolicizmas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 1939, T. 3, p. 13–26.

30 Tamošaitis, I. Humanitarų uždaviniai ateities Lietuvoje. *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 500–504; Tamošaitis, I. Dabarties mokykla ir pedagogų uždaviniai. *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 419–430; Tamošaitis, I. Fašizmas. *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 439–445; Tamošaitis, I. Marksistinis socializmas. *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 482–488 ir kt.

31 *Istorinės vietos, atmintys, tapatumai*. Vilnius: LKTI, 2010, p. 223–241.

32 *Lietuva 1918–1938*. Kaunas: „Spaudos fondas“, 1938.

pradėta rašyti visuotinės istorijos tematika, versti užsienio autorių leidinius. Kaip byloja „Spaudos fondo“ veiklos archyviniai dokumentai, šią leidybą inicijavo akademinė inteligentija³³. Paminėtina Vlado Stankos knyga „Pasaulinės istorijos dinamika“, kurioje apžvelgiami ekonominiai civilizacijų raidos pagrindai³⁴.

Reikšmingu faktu laikytinas skirtingų sričių ir idėjinių pozicijų mokslininkų dalyvavimas 1933 m. pradėtoje spausdinti „Lietuviškoje enciklopedijoje“³⁵. Šio tęstinio leidinio vyriausiuoju redaktoriumi buvo paskirtas Vaclovas Biržiška, redaktorių grupės pagrindą sudarė VDU profesoriai. Redakcijoje bendradarbiavo Mykolas Biržiška, Pranas Dovydaitis, Vladas Lašas, Vincas Krėvė-Mickevičius, Antanas Purėnas ir kt.

Vaclovo Biržiškos nuomone, rengiamos enciklopedijos turinys turėjęs būti mokslinio informacinio pobūdžio: numatyta glaustai ir objektyviai pateikti duomenis, daug dėmesio skirti Lietuviių tautos ir visuomenės gyvenimui³⁶.

Enciklopedija, pasak knygotyrininko Vlado Žuko, buvo savotiškas mokslinio darbo viešinimo katalizatorius, nes paskatino rašyti ir nelabai tam linkusius profesorius, pavyzdžiui, Konstantiną Jablonskį. Nebuvo linkęs savo tyrinėjimų skelbti ir didelis eruditas profesorius Ignas Jonynas. Svarbią jo mokslinio palikimo dalį sudaro būtent straipsniai enciklopedijai³⁷.

33 „Spaudos fondo“ valdybos posėdžių protokolai. LCVA, f. 594, ap. 1, l. 225–330.

34 Stanka, V. *Pasaulinės istorijos dinamika*. Kaunas: „Spaudos fondas“, 1934.

35 *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: „Spaudos fondas“, T. 1, 1933.

36 Žukas, V. *Gyvenimas knygai*. Vilnius: VUL, 2012, p. 259.

37 *Ten pat*, p. 265.

Informatyvius ir profesionalius tekstus istorijos tematika minėtai enciklopedijai rašė Levas Karsavinas, Augustinas Janulaitis. Šioje akademinėje leidėjų aplinkoje ypač buvo vertinama pastarojo mokslininko redaguota visa enciklopedijos Lietuvos istorijos dalis, didelis jo indėlis nušviečiant dar literatūroje nenagrinėtus klausimus³⁸.

Universiteto darbuotojai bendradarbiavo su „Spaudos fondu“ išleidžiant informacinį žurnalą „Bibliografijos žinios“, kurį nuo 1928 m. pradėjo rengti profesoriaus Vaclovo Biržiškos vadovaujamos universitetinės bibliotekos Bibliografijos institutas³⁹. Visuomenei buvo pristatomos naujausios knygos, periodiniai leidiniai, pradėta skelbti knygų recenzijas ir kitą informaciją apie Lietuvos ir užsienio spaudą.

Bendradarbiavimas enciklopedijos tekstų rengime paskatino mokslininkus rašyti ir nedidelius informacinius leidinius visuomenei. Pavyzdžiui, istorikai Jonas Puzinas, Adolfas Šapoka kartu su hidrologu Steponu Kolupaila parengė leidinuką apie Gardiną, kuris pristatomas kaip vienas žymiausių istorinės Lietuvos miestų. Šalia geografijos, demografijos žinių pateikti svarbiausi duomenys apie miesto raidą, kultūros ir techninį paveldą⁴⁰.

Mokslininkai, kaip jau minėta, akcentavo lokalsios istorijos, geografijos žinių, kultūros paveldo panaudojimo viešajai edukacijai svarbą, šviečiamojo pobūdžio veikloje skatino telktis skirtingų sričių

38 Biržiška, V. Profesorius A. Janulaitis. *Vytauto Didžiojo universiteto žinios*, 1938, Nr. 3–4, p. 49.

39 *Vytauto Didžiojo universitetas: trumpa 10 metų veiklos apžvalga*. Kaunas: VDU, 1932, p. 40.

40 Kolupaila, S., Puzinas J., Šapoka, A. *Gardinas*. Kaunas: Varpas, 1939.

specialistus, vienyti jų žinias ir patirtis. Štai žinomi mokslininkai Konstantinas Avižonis, Steponas Kolupaila ir Ignas Končius ne tik individualiai viešino istorinį ir kultūrinį Lietuvos vietovių palikimą, bet ir išleido bendrą leidinį – kelionių vadovą po Kauno apskritį⁴¹.

Verta paminėti tai, kad fizikas ir etnologas Ignas Končius aktyviai dalyvavo nepriklausomos Lietuvos inteligentijos kraštotyriminiame sąjūdyje, kultūros paminklų apsaugos įstatymo rengime, rašė kraštotyriminę publicistiką. Pažymėtina jo tęstinio straipsnių ciklo periodinėje spaudoje „Žemaičių padangės kryžių ir kopytėlių statistika“, publicistinio kūrinio „Žemaičių šnektos“ svarba. Savo atsiminimuose profesorius rašė apie tai, kad ne tik pamėgo rinkti ir sisteminti duomenis apie liaudies kūrybą, bet ir populiarinti paveldą, stengėsi bendrauti su muziejininkais, kultūros puoselėtojais⁴².

I. Končius bendradarbiavo Valstybės archeologijos komisijoje, organizavo čia kursus kraštotyriminkams, kurių renkama etnografinė medžiaga buvo perduodama muziejams⁴³.

Socialumo ir žinių sklaidos požiūriu pažymėtina profesoriaus Stepono Kolupailos asmenybė, kurią įtaigiai apibūdino Česlovas Kudaba: „galima tik žavėtis nepaliaujama Stepono Kolupailos visuomenine veikla. Profesorius nenuilstantis skautas, kraštotyriminkas, kokio šis kraštas dar nėra

girdėjęs ir matęs. Būrė, kėlė kitus toms kelionėms ir pažinimui. Tam telkė jaunimą, tyrinėjo, fotografavo, spausdino“⁴⁴.

Atsiminimuose ir kitose publikacijose, skirtose profesorius S. Kolupailai atminti, akcentuojamas jo universalumas, taikmuosius tyrimus jis siejo ne tik su hidro-metrijos istorija, daug dėmesio teikė krašto praeities ir paveldo pažinimui, sklaidai, jaunimo kultūrinės savimonei ugdyti⁴⁵. Straipsnius kraštotyros ir istorijos populiarinimo temomis profesorius publikavo kultūros žurnaluose „Naujoji Romuva“, „Židiny“⁴⁶.

Populiarios S. Kolupailos publikacijos daugiausia sietinos su upių tyrimų istorija, tai pat upių, ypač Nemuno panaudojimo raida⁴⁷. Autorius neapsiribojo istorinės literatūros studijomis, stengėsi surasti ir paviešinti mažai žinomus dokumentų duomenis. Remiantis istorinių šaltinių tyrimu, 1939 m. profesorius paskelbė istorinius duomenis apie Nemuno upės valymo darbus saugenei laivybai plėtoti XVI a. viduryje⁴⁸. Apie Nemuno pritaikymą laivybai profesorius skaitė paskaitas visuomenei.

Su šiuo ir kitais Lietuvos mokslininkais bendradarbiavo žinomas geografąs Kazys

41 Avižonis, K., Kolupaila, S., Končius, I. *20 kelionių po Kauno apskritį*. Kaunas: Iškylų ir kelionių komitetas, 1937.

42 Končius, I. *Mano eitis kelias*. Vilnius: LNM, 2016, p. 112–119.

43 *Ten pat*, p. 108.

44 Kudaba, Č. Prof. Steponui Kolupailai 100 metų. Profesorius Steponas Kolupaila. Vilnius, 2002, p. 81.

45 Kilkus, K. Profesorius Steponas Kolupaila. Vilnius, 2002, p. 74–76; Gimbutas J., Danys J. *Steponas Kolupaila*. Čikaga, 1974, p. 82 ir kt.

46 Kolupaila, S. Kraštotyra ir turizmas. *Židiny*, 1930, Nr. 12, p. 53–62; Kolupaila, S. Egzotiškoji Lietuva. *Židiny*, 1933, Nr. 18, p. 36–43; Kolupaila, S. „Klaipėda“ lenkų nelaisvėje. *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 14, p. 332–334 ir kt.

47 Kolupaila, S. Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai. *Židiny*, 1934, Nr. 20, p. 51–65.

48 Kolupaila, S. *Įdomus Nemuno praeities dokumentas*. Kaunas: Žaibas, 1939.

Pakštas, jis ne tik parengė Lietuvos ežerotyros, Baltijos jūros fizinės geografijos, Lietuvos kartografijos ir kitus darbus, bet ir reiškėsi įvairiapusėje visuomeninėje, kultūrinėje veikloje⁴⁹. Išskirtinai pažymėtini aktualūs Lietuvos visuomenei K. Pakšto pasisakymai apie aukštojo mokslo ir jos bendruomenės stiprinimo svarbą Lietuvos kultūrai, taip pat ir šalies prezentacijai, tarptautiškumui plėtoti. Jo samprotavimai apie mokslo ir kultūros sąveikos perspektyvas, jų galimybes Lietuvos visuomenei ugdyti ir vienyti tapo viešų diskusijų objektu „Naujosios Romuvos“ klubo ir kitoje publicistikoje.

K. Pakštas buvo Baltijos šalių suartėjimo skatinimo šalininkas, tai pirmiausia buvo siejama su kultūrinių ryšių plėtojimu, vadinamojo Baltoskandijos regiono šalių bendrųjų istorinės raidos bei paveldo ypatumų sklaida⁵⁰.

K. Pakštas kartu su kitais mokslininkais dalyvavo „Naujosios Romuvos“ leidėjų telkiamos inteligentų bendruomenės 1935 metų kovo 3–5 dienomis Kaune organizuotame Kultūros kongrese, kuriame buvo aptariamoms ir diskutuojamos kultūros modernėjimo ir plėtojimo Lietuvoje klausimai.

Istorikų viešosios šviečiamosios veiklos funkcijos ir formos

Anksčiau pateikti duomenys atskleidžia akademinio elito socialumą, šaltiniai liudija, kad žymūs nepriklausomos Lietuvos mokslininkai neapsiribojo aukštojo mokslo organizavimu, mokslo ir studijų plėtojimu,

49 Eretas, J. *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002.

50 Pšibilskis, V., B. *Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 102.

aktyviai reiškė savo nuostatas visuomenės ugdymo klausimais, patys dalyvavo šviečiamosioje veikloje.

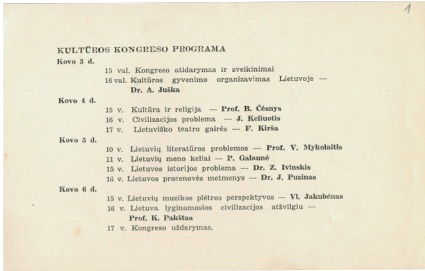
Mokslininkų siekis skleisti visuomenėje tyrimais pagrįstas žinias pirmiausia sietinas su pragmatine mokslinės veiklos funkcija, kurią Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, sąlygojo XX a. profesionalaus mokslo ir visuomenės sąveikos, viešosios komunikacijos raida, mokslo paskirties nuostatų sklaida.

Tarpukario Lietuvoje tapo aktuali sociokultūrinė akademių ryšių funkcija, kuri sietina su visuomenės telkimu, pilietiškumo bei kolektyvinio kultūrinio tapatumo ugdymu, visuomenės švietimu, vertybių ir paveldo puoselėjimu panaudojant mokslo žinias.

Per tarpukario metus išugdyta nepriklausomos Lietuvos akademinė inteligentija suvokė kultūrinio tapatumo elementų – lietuvių kalbos, etninių tradicijų, istorinės atminties išsaugojimo visuomenėje – svarbą, visgi dėl idėjinų mokslininkų nuostatų skirtumų socialumas įgavo tiek oficialių, kultūros ideologijos ir politikos skatinamų, tiek ir tam tikrų neformalių akademių ryšių apraiškų.

Plintančios visuomenės ugdymo nuostatos skatino profesionalius istorikus bendradarbiauti su kitų sričių ir skirtingų idėjinų pozicijų mokslininkais, siekiančiais ugdyti ir plėtoti lietuvių kultūrinį tapatumą, taip pat ir prisimti profesionalią atsakomybę už istorijos naratyvų kūrimą ir sklaidą. Istorija, pasak britų istoriko Edwardo Halletto Carro, turi ne tik duoti žmogui žinių apie praeities visuomenę, bet ir padėti jam geriau suvokti savo visuomenės gyvenimą⁵¹.

51 Carr, E., H. *Kas yra istorija?* Vilnius: Vaga, 1999, p. 56.

1. 1935 m. Kultūros kongreso programa (LNMMB RS, f35-45).

Istorinis tarpukario Lietuvos visuomenės švietimas jau buvo siejamas ne tik su mokslo žinių sklaida, bet ir su istorinės atminties, Lietuvos istorinio paveldo, tradicijų puoselėjimu ir kitomis kultūrinio tapatumo ugdymo vertybėmis, istorinės savimonės formavimu. Tai atitiko bendras nepriklausomos Lietuvos masinės kultūros modernėjimo tendencijas, mokslininkų veikla atspindėjo to meto visuomenės siekius.

Kita vertus, šviečiamoji veikla visuomenėje daugiau sietina su praktine mokslininkų raiškos orientacija, negu su skirtingų mokslų tyrėjų, ypač humanitarų metodologinės ar tarpdisciplininės sąveikos tendencijomis. Pritartina nuomonei, kad trečiajame dešimtmetyje istorijos mokslas Lietuvoje dar nebuvo pakankamai atitrūkęs nuo romantizmo įtakos, tačiau plečiantis tarptautiniam bendradarbiavimui plito modernus pliuralizmas, Vakarų Europos šalių istoriografijos mokyklos⁵². Tai darė poveikį akademinį istorijos specialistų tyrimams, bet šviečiamajai raiškai tebebuvo daugiau svarbi patriotinė pozicija. Kuriant patriotinę šalies istorijos koncepciją

52 Ragauskas, A. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2001, T. 19, p. 64.

stengtasi atsiriboti nuo kaimyninių šalių autorių tendencingumo, įveikti paplitusio pozityvizmo pavojus „tyrinėtojai paskęsti smulkmenose“⁵³.

Per tarpukario metus virš trisdešimties istorikų dirbo įvairiose aukštosiose mokyklose, dalyvavo viešojoje raiškoje. Ketvirtajame dešimtmetyje į universitetinį darbą įsijungė jaunesnės kartos istorikai Zenonas Ivinskis, Simas Sužiedėlis, Juozas Jakštas Adolfas Šapoka ir kiti, kurie, pasak Vlodo Selenio, daug pastebimiau negu vyresnieji reiškėsi mokslinėje veikloje⁵⁴.

Nepriklausomos Lietuvos mokslininkai istorikai, kaip ir kitų sričių tyrėjai, visų pirma siekė sukurti mokslinę periodinę spaudą ir išleido spaudinius „Mūsų senovė“, „Praeitį“, „Senovė“, „Lietuvos praeitis“. Iš pradžių tai buvo daugiau istorinių straipsnių rinkiniai, tačiau palengvą jie savo forma ir turiniu tobulėjo ir priartėjo prie Vakarų Europos istorinių žurnalų⁵⁵.

Vis daugiau dėmesio buvo teikiama ir istorijos žinių propagavimui platesnei visuomenei, daugiausia istorikų straipsnių spausdino jaunimo, ypač jau minėtuose kultūros žurnaluose „Židinys“, „Naujoji Romuva“, „Kultūra“ ir kt.

Čia taip pat buvo aktyvūs universiteto istorikai, štai apžvalginiame to meto straipsnyje buvo akcentuota, kad labiausiai „Naujosios Romuvos“ istorinių straipsnių turinį praturtino universiteto dėstytojai,

53 Lasinskas, P. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922-1940 m.* Vilnius: Vaga, 2004, p. 293.

54 Selenis, V. *Lietuvos istorikų bendrija.* Vilnius: VPU, 2007, p. 97.

55 Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje 1921-1940. *Istorija*, 2009, Nr. 79, p. 8.

buvo pažymėti Zenono Ivinskio straipsniai visuomenei Lietuvos krikšto, LDK kovų su kryžiuočiais ir kitomis temomis.

Pradėta rašyti visuomenei ir apie Lietuvos istorijos tyrimų, istorijos vertinimų problemas, svarbiausias temas, kurios reikšmingos istorinei savimonei formuoti. Z. Ivinskis paskelbė straipsnį „Naujojoje Romuvoje“, kuriame nagrinėjo politinių ir ekonominių santykių su istoriniais kaimynais, kultūrinių ryšių raidos ir sąveikų vertinimo klausimus⁵⁶. Taip pat verta nurodyti, kad Z. Ivinskis darė nemažą įtaką periodinėje kultūros spaudoje, pritraukdamas rašyti ir kitus istorikus⁵⁷.

Publicistikos srityje išskirtinai pažymėtinas teisininko ir istoriko Augustino Janulaičio indėlis, jis siekė ne tik skleisti istorinių šaltinių tyrimais pagrįstas žinias, rašė teisės, ūkio, kultūros istorijos klausimais, bet ir aktualizavo kai kurias svarbias to meto visuomenei XX a. politinės raidos temas. A. Janulaitis vienas iš pirmųjų spaudoje akcentavo sovietinės Rusijos ir bolševizmo grėsmes Lietuvai⁵⁸. Paminėtina tai, kad jis rašė pedagogams ir platesnei visuomenei skirtoje periodinėje spaudoje Lietuvos tautinių mažumų istorijos ir palikimo temomis, vertino tai kaip šalies istorijos dalį, siūlė tai integruoti į istorinio švietimo procesą⁵⁹.

56 Ivinskis, Z. Lietuvos istorijos problemos. *Naujoji Romuva*. 1935, Nr. 12–13, p. 22–36.

57 Selenis, V. Zenonas Ivinskis 1918–1940 m. istorikų bendrijos kontekste. *SOTER*, 2009, Nr. 29, p. 91; Nikžentaitis, A. Zenonas Ivinskis. *Praeitis*. 1992, T. 3, p. 237.

58 Selenis, V. Augustinas Janulaitis – novatorius, visuomenininkas ir istorikas. *Edvardas Kriščiūnas*. Vilnius: LEU, 2015, p. 107–117.

59 Janulaitis, A. Lietuvos tautinių mažumų istorija. *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 11, p. 46–59; Janulaitis, A. *Žydai Lietuvoje XIV–XIX a. Švietimo darbas*, 1922, Nr. 7/8, 9/10, 11/12.

Lietuvos istorikų dalyvavimo populiarioje spaudoje galimybes lėmė ne tik jų siekiai dalyvauti istorijos žinių viešinimo ir visuomenės ugdymo procese, bet ir akademinės bendruomenės ir periodinės spaudos sąveikos aplinka, taip pat tarptautiškumo, bendradarbiavimo ir tarptautinės viešosios publicistinės kūrybos patirties sklaida.

Lietuvos inteligentija siekė artimai bendradarbiauti su Baltijos šalių periodinės spaudos leidejais, taip pat plėtoti leidybinius ryšius su kitomis Europos šalimis. Pavyzdžiui, paminėtina tai, kad 1935 m. pradžioje Kaune posėdžiavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos spaudos atstovai, buvo numatyta užmegzti glaudžius santykius su Čekoslovakijos spauda. Tų pačių metų gegužės mėnesį Baltijos šalių spaudos atstovai viešėjo Čekoslovakijoje, o mūsų šalį derybose atstovavo Lietuvos žurnalistų sąjungos vadovas profesorius Izidorius Tamošaitis. Susitikimo metu pasirašyta sutartis oficialiai buvo vadinama „Baltijos–Čekoslovakijos spaudos santarvė“⁶⁰.

Glaudesnių santykių užmezgimas didino Čekoslovakijos žurnalistų susidomėjimą Lietuva, o Lietuvos žurnalistai ir mokslininkai galėjo pristatyti savo šalį, jos istoriją ir paveldą užsienio skaitytojams, o savo šalyje skelbti čekų ar slovakų pažintinio turinio publikacijas. Bendradarbiaujant kultūros žurnalų „Naujosios Romuvos“ ir Čekoslovakijos „Salon“ redakcijoms straipsnius parengė Paulius Galaunė ir kiti autoriai.

VDU istorikai palaikė tiesioginius ryšius su Čekoslovakijos universitetų dėstytojais, nemažai dėmesio buvo skirta istoriniams

60 Bukelevičiūtė, D. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 m.* Vilnius: VU, 2010, p. 251.

tarptautiniams ryšiams atskleisti. Istorijos žinių viešinimo požiūriu buvo naudingas Ivano Lappo ir kai kurių kitų tos šalies mokslininkų pakvietimas skaityti paskaitas Lietuvos akademinėi visuomenei.

Mokslininkai užmezgė ir palaikė tiesioginius akademinus ryšius, bendradarbiavo kongresuose, konferencijose, spaudos parodose ir kituose tarptautiniuose renginiuose, tai sudarė prielaidas viešinti naujas visuotinės istorijos žinias tiek akademinėje aplinkoje, tiek ir istorija bei paveldu besidominčiai visuomenei. Itin pažymėtinos žymaus hetitologo Bedzich Hrozny paskaitos VDU 1937 m. vasario 25–26 dienomis. Šio mokslininko pradėta hetitų rašto dešifravimo ir tyrimų tarptautinė reikšmė, taip pat orientalistikos naujovės platesnei visuomenei buvo spaudoje pristatyta su juo bendravusios egiptologės, universiteto dėstytojos Marijos Rudzinskaitės-Arcimavičienės straipsnyje⁶¹.

Tarptautiškumo prasme paminėtina Eduardo Volterio bendradarbiavimo su Vidurio ir Rytų Europos mokslo organizacijomis ir istorinės atminties įstaigomis patirtis, kuri buvo naudinga jaunesnės kartos akademinės visuomenės nariams. Kaip liudija jo korespondencijos šaltiniai, E. Volteris rūpinosi ne tik Lietuvos istorijos ir kultūros paveldo tyrimais skirtingose šalyse ir išsaugojimu, bet ir geresniu palikimo panaudojimu visuomenei ugdyti. Jis siūlė skirti daugiau dėmesio Lietuvos archeologinio paveldo objektams, pritaikyti juos švietėjiškumui plėtoti⁶².

61 Rudzinskaitė-Arcimavičienė, M. XX Tarptautinis orientalistų kongresas. *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 1–2.

62 E. Volterio rankraščių fondas. LMAVB RS, f. 154–173, l. 4–5 ir kt.

Akademinės komunikacijos ir istorinio visuomenės ugdymo galimybes galėjo sustiprinti mokslininkų įsteigtų visuomeninių organizacijų veikla. Visuomeninės draugijos, kaip pagrįstai nurodoma mokslo literatūroje, jau nuo XIX a. pabaigos buvo ta socialinių ryšių forma, kuri vienijo inteligentiją nacionalinės idėjos sklaidai⁶³.

Visuomenės ugdymo sėkmė priklausė nuo asmeninės jų narių iniciatyvos, tiesioginių ryšių ir viešosios komunikacijos gebėjimų. Lietuvos mokslo draugijų raiška visuomenėje nepriklausomoje Lietuvoje siejama su dviem svarbiausiomis veiklos formomis: leidyba ir viešų renginių organizavimu. Prie pastarųjų priskirtini konkursai, viešos draugijų narių paskaitos, laidos „Radiofone“.

Pradėta rengti progines parodas istoriniams įvykiams, istorinių asmenybių atminimui paminėti, kurios buvo reikšmingos tuo, kad veikė platesnei visuomenei prieinamuose vietose: mokymo įstaigose, muziejuose, bibliotekose. Kaip rodo kultūros politikos tyrimai, muziejų ir kitų valstybės kultūros institucijų, jų proginių istorinių ekspozicijų, parodų ir renginių populiarumui visuomenėje darė įtaką vyraujanti tautinė ideologija ir lietuviybės stiprinimo kultūros politika⁶⁴. Universiteto dėstytojai, jų steigiamos ar remiamos mokslo organizacijos dalyvavo šioje veikloje daugiausia siekdami susieti visuomenės švietimą su mokslo žinių pritaikymu.

Išskirtina 1929 m. pradėjusi veikti Lietuvos istorijos draugija, kurios steigėjai –

63 Safronovas, V. Iš miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos. *Sociologija*. 2015, Nr. 1(36), p. 32–56.

64 Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 m.* Vilnius: LII, 2005; Keršytė, N. *Lietuvos muziejai iki 1940 m.* Vilnius: LNM, 2012.

Augustinas Janulaitis, Vaclovas Biržiška, Ignas Jonynas ir kiti – siekė tyrinėti ir plėsti istorijos mokslą Lietuvoje, akcentavo lietuvių tautos istoriją⁶⁵. Draugijos nariai skyrė dėmesio ne tik mokslinės leidybos darbams, bet ir mokslo žinių sklaidai visuomenėje, dalyvavo rengiant „Lietuviškosios enciklopedijos“ tekstus, bendradarbiavo rengiant radijo laidas, taip pat padėjo organizuoti parodas, skirtas Vytauto Didžiojo 500-osioms mirties metinėms paminėti, Lietuvos nepriklausomybės 20-ųjų metinių renginiams ir kt⁶⁶.

Kaip byloja gausus profesoriaus Augustino Janulaičio rankraštinis palikimas, šis draugijos lyderis aktyviai reiškėsi proginiuose istoriniuose, kultūros, mokytojų renginiuose, skaitė paskaitas per radiją. Pastarųjų tematiškoje svarbus dėmesys buvo skirtas istorinei Vilniaus reikšmei aptarti, tuo buvo akcentuojama istorinės sostinės svarba visuomenės piliečių istorinei savimonei ugdyti⁶⁷.

Kita vertus, iš dalies yra pagrįstas kritinis Lietuvos istorijos draugijos vertinimas akcentuojant tai, kad ši draugija galėjo nuveikti daugiau visuomenės švietimo srityje, plačiau propaguoti istorijos žinias per radiją, leisti populiarius istorijos leidinius, kuriuos siūlė visuomeninės jaunimo ar kitos organizacijos⁶⁸. Jaunosios kartos

istorikai dažnai buvo nepatenkinti organizacijų vadovavimo tvarka, panaudojo organizacijų galimybes, tiesiogiai įsiliejo į istorinio švietimo organizavimo darbą.

Su istoriniu švietimu tiesiogiai sietina Konstantino Avižonio veikla, kuris po studijų Berlyno universitete nuo 1934 m. Klaipėdoje Prekybos institute dėstė Lietuvos ir jos ūkio istoriją, taip pat mokytojavo Kaune. Įstojęs į Lietuvos istorijos draugiją dalyvavo 1937–1938 m. steigiant prie šios organizacijos istorijos mokytojų sekciją, buvo išrinktas į jos valdybą, rašė ir rengė spaudai istorijos populiarinimo leidinius⁶⁹.

Istorijos žinias populiarino Lietuvos katalikų mokslo akademijos veikloje dalyvaujantis Zenonas Ivinskis ir kiti mokslininkai, kurie rašė tekstus informaciniams leidiniams, rengė viešas paskaitas, rūpinosi viešosios bibliotekos steigimu. Šioje organizacijoje buvo akcentuojama katalikiškosios pasaulėžiūros svarba to meto visuomenei ugdyti, kultūrai ir tradicijoms puoselėti⁷⁰.

Knygos istoriją populiarinti pradėjo 1930 m. įsteigta XXVII knygos mėgėjų draugija, kuri pradėjo leisti šios organizacijos tęstinį leidinį „XXVII knygos mėgėjų metraščių“, padėjo rengti kai kurias knygų parodas, paskaitas ir kt. Šioje veikloje dalyvavo Vaclovas Biržiška, Paulius Galaunė ir kiti leidybos paveldo tyrėjai. 1933 m. sausio mėnesį M. K. Čiurlionio galerijoje veikė knygos meno paroda, tačiau tai buvo vienas iš nedaugelio platesnei visuomenei skirtų šios draugijos renginių. Leidybinė veikla, pasak knygotyrininko Vlodo Žuko,

65 Lietuvos istorijos draugijos įstatai. *Praeitis*, 1930, T. 1, p. 396–397.

66 Lietuvos istorijos draugijos posėdžių protokolai. LMAVB RS, f. 267–2815, l. 10–20; Lietuvos istorijos draugijos korespondencija. LMAVB RS, f. 267–2817, l. 3–5.

67 A. Janulaičio paskaitos visuomenei. LMAVB RS, f. 267–1259, f. 267–1271, f. 267–1283 ir kt.

68 Lietuvos istorijos draugijos posėdžių protokolai. LMAVB RS, f. 267–2815, l. 10–20; Lietuvos istorijos draugijos korespondencija. LMAVB RS, f. 267–2817, l. 3–5.

69 Tyla, A. Konstantinas Avižonis. *Praeitis*, 1992, T. 3, p. 227.

70 Tyla, A. LKMA įsteigimo idėja, įsikūrimas ir veikla nepriklausomoje Lietuvoje. *LKMA metraščių*. Vilnius, 1994, T. 8, p. 11–12.

taip pat nebuvo itin intensyvi⁷¹. Tad šią organizaciją visuomenės švietimo požiūriu galime vertinti kaip itin uždarą, nedidelę inteligentų kamerinę grupę, telkusią šiai kultūrinei veiklai daugiau tik profesionalus.

Karo istorijos viešinimas sietinas su Karo mokslo draugijos veikla, kuri nuo trečiojo dešimtmečio vidurio siekė plėsti ne tik karininkų žinias, bet ir populiarinant karo istorijos žinias, dalyvauti visuomenės patriotinio ugdymo veikloje. Bendradarbiaudama su profesionaliais istorikais, draugija įsteigė Karo istorijos sekciją⁷². 1925 m. pradėtame leisti draugijos žurnale „Kardas“ pradėta skelbti platesnei visuomenei publikacijas istorijos temomis. Augustinas Janulaičio straipsnyje, skirtame norintiems studijuoti istoriją ar rinkti istorinę medžiagą, buvo aptariama istorijos mokslo specifika, pateikiama metodinių patarimų, temų, taip pat nurodyti kai kurie skelbti darbai Lietuvos istorijos klausimais⁷³.

Šioje draugijoje, kuri bendradarbiavo su profesionaliais istorikais, buvo akcentuojama paskaitinio darbo visuomenėje, ypač jaunimo aplinkoje svarba. Karininkų Ramovėje visuomenei organizuojamas paskaitas karo istorijos temomis trečiojo dešimtmečio pabaigoje pradėjo skaityti profesorius A. Janulaičio ir kitų istorikų parengti lektoriai karininkai⁷⁴. Taip pat buvo pradėta rengti karo istorijos kurso mokykloms programa, rengiami lektoriai

karininkai ir pradėtas paskaitinis darbas bendrojo ugdymo ir profesinėse amatų mokyklose⁷⁵. Moksleivių karinio ugdymo darbui buvo rengiami ir mokytojai, dalį tematikos sudarė istorijos žinios⁷⁶. Kaip byloja šios organizacijos parengtų programų nuostatos, karo istoriją visoje karybos dėstymo sistemoje siekta naudoti jaunimo istorinei sąmonei ir patriotiškumui ugdyti, platesniam ugdymo darbui organizuoti.

Per nepriklausomybės metus pradėta plėtoti istorinį ir kultūrinį Lietuvos visuomenės ugdymą visoje šalyje ir skirtingoje socialinėje gyventojų aplinkoje, jame dalyvavo ne tik istorikai, bet ir kiti jau minėti akademinės bendruomenės nariai. Štai profesorius Steponas Kolupaila, bendradarbiaudamas su draugija „Soterija“, kartu su kitais inteligentais dalyvavo proginiuose valstybės švenčių renginiuose net įkalnimo įstaigose, skaitė paskaitas valstybės ir visuomenės raidos klausimais, bendravo su įkalintaisiais, skatino jų pasirengimą integruotis į visuomenę⁷⁷.

Iš straipsnyje pateiktų duomenų matome, kad istorinę šviečiamąją veiklą nepriklausomos Lietuvos skirtingo pobūdžio visuomeninėse organizacijose siekta sieti su visuomenei skirtos periodinės, informacinės ir kitos spaudos leidyba, parodų, paskaitų ir kitų renginių organizavimu. Svarbus dėmesys buvo teikiamas jaunimo istorinei savimonei, kultūriniam tapatumui ugdyti, buvo siekiama užmegzti ir plėtoti ryšius su valstybinėmis kultūros ir švietimo

71 Žukas, V. *Lietuvių knygotyros bruožai*. Vilnius: 1989, p. 203–217.

72 Karo mokslo draugija. *Mūsų žinynas*, 1929, Nr. 45, T. 15, p. 624–625.

73 Janulaitis, A. Lietuvos istorijos programa ir raštija. *Kardas*, 1925, Nr. 19, p. 7–9.

74 Karo mokslo draugijos istorijos sekcijos paskaitų turinys. *LCVA*, f. 889, ap. 1, b. 22, l. 20–26.

75 Karo mokslo draugijos centro valdybos posėdžių protokolai. *LCVA*, f. 889, ap. 1, b. 12, l. 118–119.

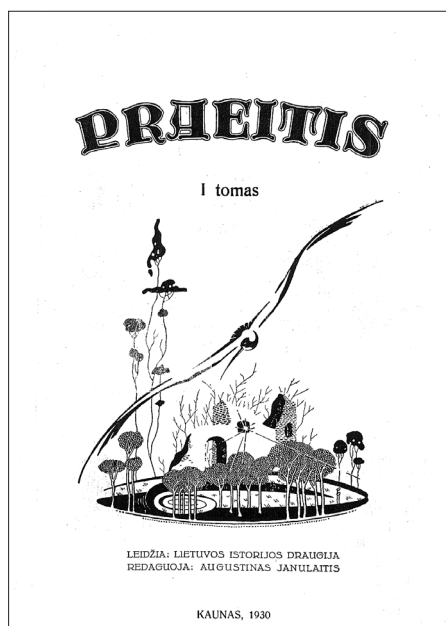
76 Karo žinių programa. *LCVA*, f. 889, ap. 1, b. 10, l. 64.

77 Žinutės apie „Soterijos“ renginius, MAVB RS, f. 255–1267, l. 1–3.

įstaigomis. Tai atitiko ir valstybės institucijų siekį mokslo žinių populiarinimą sieti su lietuviybės, bendrojo švietimo stiprinimu, todėl dalis mokslininkų sėkmingai bendradarbiavo su muziejais ir kitomis istorinės atminties ugdymo institucijomis.

Kita vertus, visuomeninėms mokslo organizacijoms, kuriose mokslininkai dalyvavo profesionaliai, tik iš dalies pavyko suderinti akademiškumą, specializaciją su mokslo žinių populiarinimu, prieinamumu platesnei visuomenei ir jos poreikiais. Dėl pasaulėžiūros skirtumų nebuvo glaudūs pačių mokslo organizacijų ir jų lyderių tarpusavio ryšiai, nors siekta bendradarbiauti mokslo žinių sklaidos, istorinės savimonės ugdymo srityse.

Apibendrinant pažymėtina tai, kad jau pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metais formavosi akademinės inteligentijos dalyvavimo kultūrinėje-šviečiamojoje visuomenės veikloje patirtys, kurios iš dalies buvo naudingos inteligentijai net ir sovietmečio sąlygomis, tapo aktualios visuomenei po nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo. Dalis Lietuvos mokslininkų tarpukario metais steigtų visuomeninių mokslo organizacijų po 1990 m. atnaujino savo veiklą ir deklaravo akademinį nuostatų ir vertybių sklaidos tęstinumą. Socialinius ryšius su visuomene dabar turėtų labiau plėtoti valstybinės mokslo ir studijų įstaigos, ypač humanitarinio ugdymo srityse. Pagrįstai manytina, kad JAV aukštojo mokslo analitikas Christopheris Newfieldas siūlo šių dienų Lietuvos universitetų bendruomenėms suvokti tai, jog „visuomenės sumanumo lygį lemia ne siaurai, o plačiai skleidžiamas išsilavinimas, todėl privalu rimtai vykdyti savo įsipareigojimą žinių

2. Lietuvos istorijos draugijos tęstinio leidinio viršelis.

demokratijos plėtrai⁷⁸. Tokia turėtų būti socialinė visos Lietuvos akademinės inteligentijos misija.

Išvados

Nepriklausomos Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslininkai tarpukario visuomenės švietimą siekė susieti su bendru kultūrinio ugdymo kontekstu, visuomenės švietimo samprata apėmė tiek bendrojo lavinimo žinių, tiek ir vertybinių nuostatų sklaidą. Akademinė inteligentija inicijavo liaudies švietimo kursų organizavimą, vykdė sociokultūrinę viešosios komunikacijos funkciją, kuri sietina su tiesioginiu visuomenės telkimu, pilietiškumo, kolektyvinio

⁷⁸ Universitetams būtina susigrąžinti viešąją savo misiją. *Kultūros barai*, 2016, Nr. 3, p. 10–12.

kultūrinio tapatumo ugdymu. Visuomenės švietimo organizavimo veikloje itin aktyviai dalyvavo universiteto profesoriai Antanas Purėnas, Vladas Lašas, skatino joje dalyvauti kitus akademinės bendruomenės narius.

Visuomeninės mokslininkų raiškos sėkmė priklausė nuo asmeninės jų iniciatyvos, tiesioginių ryšių ir viešosios komunikacijos gebėjimų. Lietuvos mokslininkų ir jų įsteigtų visuomeninių organizacijų istorinė šviečiamoji veikla nepriklausomoje Lietuvoje buvo vienu iš svarbiausių kultūrinio tapatumo ugdymo elementų ir sietina su šiomis svarbiausiomis veiklos formomis: spaudos leidyba, paskaitų ir viešų renginių organizavimu. Prie pastarųjų priskirtini konkursai, viešos draugijų narių paskaitos, laidos „Radiofone“.

Nemažai dėmesio buvo teikiama istorijos žinių viešinimui periodinėje spaudoje, daugiausia straipsnių istorine tematika spausdinta kultūros žurnaluose „Židinys“, „Naujoji Romuva“, „Kultūra“. Juose šviečiamoji turinio tekstus publikavo ne tik profesionalūs istorikai – Augustinas Janulaitis, Zenonas Ivinskis, – bet ir kitų sričių mokslininkai – Steponas Kolupaila, Vincas Čepinskis, Petras Leonas ir kt.

Neapsiribota publicistine kūryba, buvo pradėta telkti kultūros žurnalų bendraminčių bendruomenės, steigti diskusijų klubus, kitas viešas organizacijas, kurios sudarė prielaidas mokslo ir visuomenės sąveikoms formuotis.

Aktyviai skirtingų sričių mokslininkai įsitraukė ir į „Spaudos fondo“ šviečiamąjį turinio leidinių rengimą, kurių tematika buvo siejama su Lietuvos valstybės, visuomenės, jos teisės, ūkio, mokslo, kultūros istorijos žinių sklaida, dėmesiu istorinės atminties, istorinio ir kultūrinio paveldo propagavimui, taip pat pasaulio istorijos aktualijoms.

Skelbti ir rankraštiniai šaltiniai byloja, kad per visą nagrinėjamą laikotarpį mokslininkams dar buvo pakankamai sudėtinga derinti savo profesinės veiklos akademiškumą su masinio istorinio švietimo ir žinių populiarinimo poreikiais. Kita vertus, socialinės mokslo paskirties suvokimo ir šviečiamosios raiškos plėtojimo patirtys buvo svarbi XX a. Lietuvos kultūros ir švietimo raidos, modernėjimo dalis, reikšmingas kolektyvinio kultūrinio tapatumo stiprinimo ir išsaugojimo pagrindas iki ir po Lietuvos valstybingumo atkūrimo 1990 metais.

Literatūra ir šaltiniai

- A. Janulaičio rankraščių fondas. LMAVBRS, f. 267.
- Avižonis, K., Kolupaila, S., Končius, I. *20 kelionių po Kauno apskritį*. Kaunas, 1937.
- Baltrušis, R. *Profesorius Antanas Purėnas*. Kaunas: Technologija, 2008.
- Biržiška, V. Profesorius A. Janulaitis. *Vytauto Didžiojo universiteto žinios*, 1938, Nr. 3–4, 41–50.
- Bukelevičiūtė, D. *Lietuvos ir Čekoslovakijos dvišalių santykių dinamika 1918–1939 m.* Vilnius: VU, 2010.
- Carr, E., H. *Kas yra istorija?* Vilnius: Vaga, 1999.
- Čepinskis, V. Autoritetas ir laisvoji mintis. *Kultūra*, 1936, Nr. 4, p. 323–328.
- Čepinskis, V. Pestalozzi. *Kultūra*, 1927, Nr. 9–10, p. 419–421.
- Čepinskis, V. Vertybės ir civilizacija. *Židinys*, 1935, Nr. 4, p. 364–375.
- Eretas, J. *Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja*. Vilnius: Pasviręs pasaulis 2002.
- Gaigalaitė, A. „Kultūros bendrovės“ veikla Lietuvoje. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. Vilnius, 1961, T. 3. p. 244–256.
- Gaigalaitė, A. Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje 1921–1940. *Istorija*, 2009, Nr. 79, p. 40–51.

- Gimbutas J., Danys J. *Steponas Kolupaila*. Čikaga, 1974.
- Istorinės vietos, atmintys, tapatumai*. Vilnius: LKTI, 2010.
- Ivinskis, Z. Lietuvos istorijos problemos. *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 22–36.
- Janulaitis, A. Lietuvos istorijos programa ir raštija. *Kardas*, 1925, Nr. 19, p. 7–9.
- Janulaitis, A. Lietuvos tautinių mažumų istorija. *Švietimo darbas*, 1920, Nr. 11, p. 46–59.
- Janulaitis, A. Žydai Lietuvoje XIV–XIX a. *Švietimo darbas*, 1922, Nr. 7/8, 9/10, 11/12.
- K. Avizonio asmens byla. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 30.
- Karo mokslo draugijos istorijos sekcijos paskaitų turinys. LCVA, f. 889, ap. 1, b. 22, l. 20–26. Karo mokslų draugija. *Mūsų žinynas*, 1929, Nr. 45, T. 15, p. 624–625.
- Karo žinių programa. LCVA, f. 889, ap. 1, b. 10, l. 64.
- Keršytė, N. *Lietuvos muziejai iki 1940 m.* Vilnius: LNM, 2012.
- Kilkus, K. Profesorius Steponas Kolupaila. Vilnius, 2002.
- Kolupaila, S. Puzinas J., Šapoka, A. *Gardinas*. Kaunas: Varpas, 1939.
- Kolupaila, S. Egzotiškoji Lietuva. *Židinys*, 1933, Nr. 18, p. 36–43.
- Kolupaila, S. *Idomus Nemuno praeities dokumentas*. Kaunas: Žaibas, 1939.
- Kolupaila, S. Kraštotyra ir turizmas. *Židinys*, 1930, Nr. 12, p. 53–62.
- Kolupaila, S. Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai. *Židinys*, 1934, Nr. 20, p. 51–65.
- Kolupaila, S. „Klaipėda“ lenkų nelaisvėje. *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 14, p. 332–334.
- Končius, I. *Mano eitasis kelias*. Vilnius: LNM, 2016.
- Kudaba, Č. Prof. Steponui Kolupailai 100 metų. Profesorius Steponas Kolupaila. Vilnius, 2002.
- „Kultūros“ redakcijos rankraščiai, LMAVBRS, f. 255.
- Lasinskas, P. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 m.* Vilnius: Vaga, 2004.
- Leonas, P. Kultūriniai Lietuvos uždaviniai. *Kultūra*, 1930, Nr. 5, p. 245–247.
- Leonas, P. Vilniaus Didžiajam Seimui paminėti. *Kultūra*, 1926, Nr. 1, p. 27–28.
- Leonavičius, J. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: Technologija, 2002.
- Lietuva 1918–1938*. Kaunas: „Spaudos fondas“, 1938.
- Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas: „Spaudos fondas“, T. 1, 1933.
- Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai*. Vilnius: FSTI, T. 2, 1991.
- Lietuvos istorijos draugijos įstatai. *Praeitis*, 1930, T. 1, p. 396–397.
- Lietuvos istorijos draugijos posėdžių protokolai. LMAVB RS, f. 267–2815, l. 10–20; Lietuvos istorijos draugijos korespondencija. LMAVB RS, f. 267–2817, l. 3–5.
- Lietuvos kultūros kongresai*. Šiauliai: Titnagas, 1926.
- Mačiulis, D. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 m.* Vilnius: LII, 2005.
- Nikžentaitis, A. Zenonas Ivinskis. *Praeitis*, 1992, T. 3, p. 237–238.
- Pšibilskis, V., B. Kazys *Pakštas: tarp vizijų ir realybės*. Vilnius: VUL, 2003.
- Ragauskas, A. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2001, T. 19, p. 59–69.
- Rudzinskaitė-Arcimavičienė, M. XX Tarptautinis orientalistų kongresas. *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 1–2.
- S. Kolupailos rankraščiniai šaltiniai, LMAVBRS, f. 255.
- S. Šalkauskio asmens byla. LCVA, f. 631, ap. 3, b. 708.
- Safronovas, V. Iš miestų lituanizavimo proceso ištakų ir specifikos. *Sociologija*, 2015, Nr. 1(36), p. 32–56.
- Šalkauskis, S. Dorinimo reikalas mokykloje. *Lietuvos mokykla*, 1925, Nr. 9, p. 321–345.
- Šalkauskis, S. Kultūrinio Lietuvos apginklavimo problema ir katolicizmas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, 1939, T. 3, p. 13–26.
- Šalkauskis, S. Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas. *Židinys*, 1928, Nr. 5, p. 359–383.
- Selenis, V. Augustinas Janulaitis–novatorius, visuomenininkas ir istorikas. *Edvardas Kriščiūnas*. Vilnius: LEU, 2015, p. 107–117.
- Selenis, V. *Lietuvos istorikų bendrija*. Vilnius: VPU, 2007.
- Selenis, V. Zenonas Ivinskis 1918–1940 m. istorikų bendrijos kontekste. *SOTER*, 2009, Nr. 29, p. 85–96.

- Stakauskas, J. Istorikai – „Naujosios Romuvos“ bendradarbiai. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 40, p. 778–779.
- „Spaudos fondo“ valdybos posėdžių protokolai. LCVA, f. 594, ap. 1.
- Stanka, V. *Pasaulinės istorijos dinamika*. Kaunas: „Spaudos fondas“, 1934.
- Tamošaitis, I. Dabarties mokykla ir pedagogų uždaviniai. *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 419–430.
- Tamošaitis, I. Fašizmas. *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 439–445.
- Tamošaitis, I. Humanitarų uždaviniai ateities Lietuvoje. *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 500–504.
- Tamošaitis, I. Marksistinis socializmas. *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 482–488.
- Tyla, A. Konstantinas Avižonis. *Praeitis*. 1992, T. 3, p. 226–228.
- Tyla, A. LKMA įsteigimo idėja, įsikūrimas ir veikla nepriklausomoje Lietuvoje. *LKMA metraštis*. Vilnius, 1994, T. 8, p. 11–12.
- Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: VLC, 1996.
- Universitetams būtina susigrąžinti viešąją savo misiją. *Kultūros barai*, 2016, Nr. 3, p. 10–12.
- V. Čepinskio asmens byla. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 631, ap. 3, b. 737.
- Vasiliauskiene, A. *Akmenuotas patrioto kelias*. Vilnius, 2001.
- Vasiliauskiene, A. Prano Dovydaičio nuopelnai Lietuvos pedagogikai. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. T. 7, p. 123–196.
- E. Volterio rankraščių fondas LMAVBRS, f. 255.
- Voverienė, O. *Žymieji XX amžiaus Lietuvos mokslininkai*. Vilnius: Mokslo aidai, 2009.
- Vytauto Didžiojo universitetas: trumpa 10 metų veiklos apžvalga*. Kaunas: VDU, 1932.
- Windelband, W. Istorija ir gamtamokslis. *Kultūra ir istorija*. Vilnius: Gervėlė, 1996, p. 21–36.
- Žinutės apie „Soterijos“ renginius, MAVB RS, f.255-1267, l. 1–3.
- Žukas, V. *Gyvenimas knygai*. Vilnius: VUL, 2012.